

JOHAN JAKOB TIKKANEN (1857–1930)

ESITTELY

Johan Jacob Tikkanen oli Suomen ensimmäinen taidehistorian professori. Samoin kuin Franz Wickhoff (1853–1909), Adolfo Venturi (1856–1941) ja Julius von Schlosser (1866–1938), formalistit Alois Riegl (1858–1905) ja Heinrich Wölfflin (1864–1945) sekä ikonografian tutkijat Émile Mâle (1862–1954) ja Aby Warburg (1866–1929), Tikkanen kuului siihen ikäpolveen, joka muokkasi taidehistoriasta itsenäisen tieteenalan. Tikkasen tieteelliselle ajattelulle on ominaista määrätietoinen pyrkimys asioiden rationaaliseen ja systemaattiseen analysointiin. Hän edustaa samaa kriittistä taidehistoriaa kuin tärkeimmät aikalaistutkijat muualla Euroopassa. Hän oli pioneeri keskiajan taiteen, ilmeiden, eleiden ja liikkeiden taidehistorian ja värin geneologian tutkimuksessa.

Johan Jakob Tikkanen syntyi 7.12.1857 ja kuoli 20.6.1930. Hänen isänsä oli tunnettu lehtimies Paavo Tikkanen (1823–1873), jonka suomenkielinen suku oli peräisin Keski-Suomesta, kun taas hänen äitinsä Helena Maria Tengström (1829–1857) tuli huomattavasta ruotsinkielisestä kulttuurisuvusta ja oli Helsingin yliopiston filosofian professori Johan Jakob Tengströmin (1787–1858) tytär. Isoäidin isä oli ollut Suomen ensimmäinen arkkipiispa. Äitiään, Helenaa Tikkanen ei koskaan tullut tuntemaan, sillä tämä kuoli pian synnytyksen jälkeen. Isä Paavo Tikkanen menehtyi sairauteen Johan Jakobin ja hänen vuotta vanhemman sisarensa Johannan (1856–1936) ollessa teini-ikäisiä. Lasten pääasiallinen kasvattaja oli äidin isän Johan Jakob Tengströmin toinen vaimo Carolina Tengström (1803–1885), Fredrika Runebergin sisar. Talouteen kuuluivat myös Johan Jakob Tengströmin varhain leskeksi jääneet tyttäret, Sofia ja Natalia sekä viimeksi mainitun poika Robert. Sofian puoliso Herman Kellgren oli ollut itämaiden kirjallisuuden professori ja Natalia oli tunnetun kielitieteilijän, Suomen kielen ja kirjallisuuden professori M. A. Castrénin leski. Sukulaissuhteiden vuoksi perhepiiriin liittyivät läheisesti myös kansallisrunoilija J. L. Runeberg sekä hänen poikansa, kuvanveistäjä Walter Runeberg yksi maan menestyneimmistä taiteilijoista 1800-luvun lopulla.

Tikkasen luova lahjakkuus ilmeni jo varhain niin taiteen kuin tieteen alalla, ja hänen oli vaikea tehdä päätöstä taiteilijan ja tutkijan uravalintojen välillä. Etsikkoaikanaan hän suoritti taide- ja yliopisto-opintoja rinnakkain. Hän kävi kotimaassaan lävitse kaikkiaan kahdeksan vuoden taidekoulutuksen – jokseenkin niin laajan kuin Suomessa silloin oli mahdollista. Helsingin yliopistossa, josta hän valmistui maisteriksi 1880, hän opiskeli pääaineinaan estetiikkaa ja nykyiskansain kirjallisuutta Carl Gustaf Estlanderin (1834–1910) johdolla sekä filosofiaa ja sivuaineinaan fysiikkaa, kasvitiedettä sekä suomalaisvenäläistä historiaa. Maisterintutkinnon jälkeen hän meni jatkamaan taideopintojaan Münchenin taideakatemiaan ja oli siellä vuoden, kunnes viimein kesällä 1881 päätti kääntää selkensä taiteilijan uralle – mitä ilmeisimmin vastoin opettajiensa neuvoja – ja suuntautua taidehistoriaan. Yli 40-vuotisen opettajan uransa aikana Tikkanen muokkasi taidehistorian Suomessa yliopistolliseksi oppiaineeksi keskieuropalaisten esimerkkien mukaan. Hänen varhaisista oppilaistaan Osvald Sirén (1879–1966) ja Tancred Borenius (1885–1948) loivat menestyksekkään kansainvälisen uran.

Tikkanen teki myös merkittävän elämäntyön oman aikansa suomalaisen taiteen parissa, kirjoittaen taidekritiikkiä päivälehtiin, julkaisemalla kirjoja sekä tieteellisiä artikkeleita oman maansa nykytaiteesta ja ennen kaikkea toimimalla 35 vuotta Suomen Taideyhdistyksessä, ensin sihteerinä ja lopuksi puheenjohtajana. Hän oli yhteydessä koko maan taiteilijakenttään ja osallistui päätöksiin apurahojen myöntämisestä sekä Suomen Taideyhdistyksen kokoelmien hankinnoista, jotka loivat pohjan Suomen tulevalle kansallisgallerialle. Hänellä oli suuri vaikutus maan taide-elämään, sillä hän saattoi tukea arvostamiaan taidesuuntauksia ja taiteilijoita sekä kriitikon että kokoelman muodostajan ominaisuudessa. Vuonna 1896 ilmestyneellä historiikillaan Suomen Taideyhdistyksen toiminnasta ensimmäisten 50 vuoden ajalta, hän tuli samalla vaikuttaneeksi pysyvästi siihen, kuinka suomalainen 1800-luvun jälkipuolen taide-elämä on myöhemmin ymmärretty. Lisäksi hänellä oli lukuisia Suomen taide- ja kulttuurielämään liittyneitä luottamustehtäviä.

Tutkijana Tikkasen pääasiallinen kiinnostuksen kohde oli alusta lähtien vanha eurooppalainen taide, erityisesti keskiaika mutta jossain määrin myös renessanssi. Hän kirjoitti lisäksi yleisteoksen Euroopan kuvataiteiden historiasta varhaiskeskiajalta

omaan aikaansa. Hänen yli 70 tieteellisestä julkaisustaan kaksi kolmasosaa käsittelee ulkomaista tai yleistä taidehistoriaa ja keskeisimmät niistä on kirjoitettu saksaksi. Tikkanen keskittyi tutkimuksissaan alusta lähtien muotoon, tyyliin, ikonografiaan ja aihehistoriaan liittyviin kysymyksiin. Häntä voi pitää formalistina, sillä suuri osa hänen tutkimuksistaan perustuu taideteosten muotokielestä lähtevään vertailevaa analyysiin. Teoksia analysoidessaan hän tarkastelee niitä historiallista, kulttuurista ja teologista taustaa vasten. Tällainen lähestymistapa edellyttää erinomaista empiiristä osaamista, jonka Tikkanen hankki monien pitkien ulkomaanmatkojensa aikana työskentelemällä Euroopan museoissa, arkistoissa ja kirjastoissa sekä luonnollisesti lukemalla tutkimuskirjallisuutta. Hän kokosi elämänsä aikana mittavan taustamateriaalin jokaiselta tutkimusalueeltaan. Hänen asennettaan kuvaakin osuvasti hänen opettajalleen Estlanderille keväällä 1886 kirjoittama toteamus: “Jos ei tiedä kaikkea, mikään ei ole varmaa”. Tikkanen halusi korostaa sitä, että vertailevalta tutkimukselta putoaa pohja, ellei tutkimusmateriaali ole riittävän kattava. Hän perehtyi empiiriseen tutkimukseen alkuaan kasvitieteen välityksellä omaksuen jo varhain Darwinin evoluutio-opin, josta sitten ammensi myöhemmin piirteitä taidehistoriallisiin tutkimusmenetelmiinsä. Helsingin yliopiston Botaniikan opettajien Sextus Otto Lindbergin (1835–1889) ja Johan Petter Norrlinin (1842–1917) luennoilla oli todennäköisesti varsin suuri merkitys Tikkanen tieteelliselle ajattelulle, sillä kunnollisia taidehistoriallisia tutkimuskriteerejä peräänkuuluttaessaan, hän myöhemmin totesi etsivänsä nimenomaan jotakin samalla tavalla eksaktia käsitteistöä kuin kasvitieteessä - ymmärtäen toki ettei humanistisissa tieteissä tutkimusta voi useinkaan toteuttaa samalla tavalla systemaattisesti kuin luonnontieteissä. Sammaltutkijana kansainvälisestäikin ansioitunut Lindberg painotti linnéläisittäin lajintuntemuksen merkitystä ja luennoi pääasiassa kasvien anatomiasta, organografiasta ja morfologiasta. Norrlin puolestaan oli Suomen ensimmäinen kasvimaantiedettä ja kasvisosiologiaa järjestelmällisesti harjoittanut tutkija. Taidehistorioitsijana Tikkanen puolestaan tutki taiteellisten motiivien levinneisyyttä sekä historiallisesti että maantieteellisesti pyrkien määrittelemään eri aikakausien ja alueiden välisiä vaikutussuhteita.

Tikkanen humanististieteellinen yliopistokoulutus yhdessä taideopin kanssa antoivat hänelle erinomaisen pohjan empiiriseen tutkimukseen, johon hän keskittyi loputtoman ahkerasti ja intohimoisesti. Tästä tuloksena on säilynyt suuri määrä julkaisuja ja

ainutlaatuinen arkistokokoelma, josta suurinta osaa säilytetään Suomen Kansalliskirjastossa.

TIKKASEN ARKISTO

Pääosa Tikkasen ammatillisesta kirjeenvaihdosta on alusta lähtien kuulunut osana kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmiin, mutta sen sijaan tutkimukseen ja opetukseen liittyvä aineisto – käsikirjoitukset, luonnoskirjat, matkamuistikirjat, luentomuistiinpanot, ja noin 60 000 muistikortin kokoelma – sijaitsi vuoteen 2014 asti Helsingin yliopiston Taidehistorian oppiaineen tiloissa. Rikkaan sisältönsä vuoksi arkisto antaa Tikkasesta tutkijana täydemmän kuvan kuin hänen julkaisunsa. Se paljastaa paremmin hänen ajatuksensa, menetelmänsä sekä näkemyksensä taidehistoriasta ja muista oppialoista. Muistikorttien kokoelma on erityisen mielenkiintoinen ensyklopedistisen luonteensa vuoksi. Se oli muistipankki, johon Tikkanen saattoi palata pohtiessaan lähes mitä tahansa tutkimuksiinsa liittyvää teoreettista tai muotoon liittyvää kysymystä.

Tämä työarkisto on järjestetty pääasiassa aineistotyyppin mukaan (käsikirjoitukset, kirjoitetut luennot, matkamuistikirjat, luonnoskirjat, kirjeet, kortisto) vaikkakaan ei täysin loogisesti, sillä samaa aineistotyyppiä on useissa arkistoyksiköissä. Ei tiedetä, onko järjestys Tikkasen jäljiltä, vai onko se muotoutunut hänen kuolemansa jälkeen, kun aineisto lahjoitettiin silloiselle Taidehistorian laitokselle, koska siitä ei ole laadittu aikanaan inventaarioita. On kuitenkin selvää, että monet kokonaisuudet kuten matkamuistikirjat, luonnoskirjat ja kortistot noudattavat edelleen Tikkasen järjestystä. Kun arkisto siirrettiin vuonna 1965 Yliopiston sisällä paikasta toiseen, jossa se sitten oli vuoteen 2014, sen järjestys säilytettiin muuttumattomana. Samoin toimittiin, kun Patrik Nyberg laati siitä inventaarion vuonna 1993. Järjestys säilytettiin samana edelleen, kun arkisto siirrettiin yliopiston tiloista kansalliskirjastoon vuonna 2014. Tässä vaiheessa arkistoon kuitenkin liitettiin aineistoa, jota ei ollut aiemmin sisällytetty siihen. Kysymys on eripainoksista ja kirjoista, jotka kyllä olivat olleet Taidehistorian kirjastossa tai arkistossa, mutta ei varsinaisesti Tikkasen arkistoon liitettynä. Julkaisuissa on joko Tikkasen kirjoittamia kommentteja tai piirrettyjä

muistiinpanoja tai ne ovat muulla tavalla merkityksellisiä hänen ammatilliselle
praktiikalleen.

Arkiston sisältö on seuraava (Huomaa: silloin kun mainitaan vain päänumero kuten 1,
koko yksikkö alanumeroineen kuten 1a, 1b jne. sisältää yhtäläistä aineistoa. Jos sen
sijaan mainitaan alanumero kuten 2e tai 60m, se tarkoittaa, että saman päänumeron
alla olevissa aineistoyksiköissä on keskenään erilaista aineistoa, jolloin ne on
eriteltävä toisistaan):

- Käsikirjoituksia ja niihin liittyviä muistiinpanoja (arkistoyksiköt 1–14; 30, 47c–f,
48a–b, f, 50b–c, 53m, 60h, i, k, l, 61c–f)
- Ammatillista kirjeenvaihtoa (1a, 6c, 28b, 29b, 52–55a–e, 59a, 60j, 61b, j, k)
- Kirjoitettuja luentoja ja muuta opetukseen liittyvää aineistoa (15–21, 60a)
- Matkamuistikirjoja (8g, 22–28a; 47b, 49)
- Tikkasen työhön Suomen Taideyhdistyksessä liittyvää aineistoa kuten kirjeitä,
muistiinpanoja, sääntöjä, luetteloita ja lehtileikkeitä (29, 30a, 31–33, 60j, 62)
- Luonnoskirjoja (34–46)
- Sekalaista (47a, 48c–g, 50a, 50d–f, 51, 61a, g, 63)
- Lehtileikkeitä ulkomaisista lehdistä (60l)
- Kansainväliseen valokuvien vaihtorenkaseen liittyviä valokuvia ja
kirjeenvaihtoa (55f, 56–58)
- Keskiäikaista taidetta esittäviä valokuvia ja muuta aihepiiriin liittyvää (59–60 b–
g, m, 61i, v)
- Tikkasen etsauksia sekä sekalaisia piirroksia ja akvarelleja (61h, m)
- Postikortteja (64)
- Muistikortteja (65–70)
- Eripainoksia (luetteloitavana)
- Muita julkaisuja (luetteloitavana)

Käsikirjoitusten osuus arkistosta on noin yli 3000 sivua. Ne käsittelevät pääasiassa
tyylihistoriaa ja keskiajan taiteen värejä, mutta myös ilmeiden, eleiden ja liikkeiden
taidehistoriaa Italian renessanssin taidetta (Donatello, Tizian), ikonografiaa (Neitsyt
Maria) ja Suomen taidetta (1–14; 16; 21a; 30c–g.). Samoista aiheista on myös paljon
erilaisia muistiinpanoja. Käsikirjoitukset ja muistiinpanot ovat yleensä ruotsin- tai
saksankielisiä (joskus muillakin kielillä) ja kirjeenvaihtoa on ruotsiksi, suomeksi,
saksaksi, italiaksi, ranskaksi ja venäjäksi.

Arkistossa on kolme erityisen tärkeää aineistokokonaisuutta: matkamuistikirjat,
luonnoskirjat ja tieteellinen kortisto. Paitsi, että ne ovat sisällöllisesti erityisen
kiinnostavia, ne myös valaisevat Tikkasen työskentelymenetelmiä muuta aineistoa
paremmin. Matkamuistikirjoja on 38 kappaletta, ja ne ovat kronologisessa
järjestyksessä. Ne sisältävät kirjoitettuja ja piirrettyjä muistiinpanoja keskiaikaisista

kuvitetuista käsikirjoituksista (8g; 22–28, 49a). Arkistonumerot 22–28 sisältävät muistikirjakokoelman, joista Tikkanen on järjestänyt osan roomalaisilla numeroilla I–XX ja osan kirjaimilla A:sta Q:hun (viimeksi mainitusta ryhmästä puuttuu kirjain J). Edellä mainittujen lisäksi on vielä kolme matkamuistikirjaa, jotka käsittelevät eleiden, ilmeiden ja liikkeiden taidehistoriaa (47b sekä 49b ja d).

Myös 52 arkistossa olevaa luonnoskirjaa ovat jokseenkin kronologisessa järjestyksessä. Ensimmäiset kuusi kirjaa (vuosilta 1872–1879) ajoittuvat Tikkasen koulu- ja yliopistovuosiin (34a–e ja 34aa, joka hankittiin kokoelmaan vuonna 2009). Seuraavat seitsemän (vuosilta 1881–1885) ovat Münchenin ajalta ja kaudelta, jona Tikkanen laati Giottoa koskevaa väitöskirjaansa (34f–l), mutta viimeisessä niistä, vuodelta 1885, on lähinnä maisemia Suomesta. Seuraavat 29 luonnoskirjaa (vuosilta 1886–1902) sisältävät samaa aineistoa kuin vastaavilta vuosilta peräisin olevat matkamuistikirjat, eli sisältävät piirrettyjä ja kirjoitettuja muistiinpanoja kuvitetuista käsikirjoituksista ja muista taideteoksista (35a–d, 36a–c, 37a–c, 38a–c, 39a–c, 40a–b, 21a–c, 42a–c, 43a–c, 44a–b). Toisinaan niissä on myös perheenjäseniä tai tuttavien esittäviä piirroksia ja vesivärein maalattuja maisemia. Viimeiset kymmenen luonnoskirjaa (vuosilta 1904–1916) käsittelevät pääasiassa muuta kuin taidehistoriallista aineistoa (44c–e; 45a–d; 46a–c) lukuun ottamatta kolmea kirjaa (vuosilta 1886–1887) jotka ovat pääasiassa J. J. Tikkasen puolison Augusta Emilia (Lilly) Westzynthiuksen (1862–1942) käsialaa. Muistiinpanot ovat Saksasta, Sveitsistä, Ranskasta, Englannista ja Italiasta ja osa niistä liittyy taiteeseen (46a–c). Lilly oli saanut yläluokan tytöille ominaisen koulutuksen, johon sisältyi myös piirustuksen opetus. Avioliiton alkupuolella hän oli miehensä mukana pitkällä ulkomaanmatkoilla ja avusti tätä muistiinpanojen laatimisessa sekä piirsi niitä puhtaaksi. Heidän poikansa Robert, josta tuli arkkitehti, syntyi Roomassa vuonna 1888. Kirjailija Henrik Tikkanen (1924–1984) oli yksi Robertin lapsista.

Tikkanen kokosi tieteellistä muistikortistoaan 1800-luvun lopulta 1920-luvulle asti ja se kasvoi lopulta noin 60 000 kortin laajuiseksi (65–70). Muun arkistoaineiston tavoin ne liittyvät hänen tutkimuksiinsa ja opetukseensa. Vajaat puolet muistikorteista käsittelee ilmeiden, eleiden ja liikkeiden taidehistoriaa (n. 27 000 korttia). Loput painottuvat hänen muihin erikoisaloihinsa: yleiseen taidehistoriaan ja tyylihistoriaan (n. 10 000), ikonografiaan (n. 9 300), ornamenttiikkaan ja symboleihin (n. 6 600), värin käyttöön taiteessa (n. 3 600), kuvitetuihin käsikirjoituksiin (n. 700) sekä tutkimusmenetelmiin ja

lähteisiin (300). Tikkanen oli tunnetusti ahkera tupakoitsija ja keräsi kortistonsakin sikarilaatikoihin. Kun aineistoa on järjestetty taidehistorian arkistoon, sikarilaatikat on tallennettu kuuteen suureen arkistolaatikkoon, joiden arkistointinumerot ovat 65–70, mutta itse sikarilaatikoita ei ole numeroitu. Vaikuttaa siltä, että ne ovat säilyneet samoissa arkistolaatikoissa, joihin ne aikanaan sijoitettiin, mutta sen sijaan on mahdollista, että niiden keskinäinen järjestys kunkin laatikon sisällä on aikojen kuluessa muuttunut. En kuitenkaan usko, että asialla on suurta merkitystä, sillä oletan Tikkasen itsekin järjestäneen laatikoita tarpeen mukaan uudelleen ja vaihtaneen jopa kortteja laatikosta toiseen uudenlaisia kokonaisuuksia luodessaan. Käydessäni aineistoa lävitse, annoin sikarilaatikoille alanumerot arkistolaatikoiden numeroiden mukaisesti (esimerkiksi 65.1, 65.2 jne.), jotta laajaa materiaalia olisi tästä lähin helpompi hallita.

Kortistojen järjestys on pääasiassa temaattinen tai / ja kronologinen mutta joissakin tapauksissa kuten elekielen kohdalla Tikkanen on käyttänyt erilaisia itse kehittelemiään menetelmiä aineiston järjestämiseen. Vaikuttaa siltä, että hän muutti työskentelytapaansa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa, luopui muistikirjoista ja omaksui käyttöönsä muistikortit. Niiden avulla jatkuvasti lisääntyvää tietoa ja tutkimusaineistoa oli paljon helpompi hallita. Kortteja saattoi järjestää erilaisiksi kokonaisuuksiksi ja muokata uudelleen toisin kuin muistikirjossa olevia muistiinpanoja. Korteissa olevat muistiinpanot ja piirroset perustuvat osittain alkuperäisteoksiin, osittain julkaistuihin tutkimuksiin ja osittain valokuviin. Tikkanen on myös kopioinut muistikirjoissa olevia piirroksiaan ja merkintöjään kortteihin. Tämän päivän maailmassa, jossa niin kuvia kuin tietoja on helppo tavoittaa valtavaksi kasvaneesta taidehistorian kirjallisuudesta tai noukkia internetistä on ehkä vaikea hahmottaa, kuinka paljon hankalampaa tiedon saanti vielä 1900-luvun alkupuolellakin oli. Monet niistä aiheista, joista Tikkanen oli kiinnostunut, olivat suurelta osin tutkimattomia ja julkaisemattomia, joten apumenetelmät tiedon hallintaan olivat tarpeen.

Vaikka suurin osa Tikkasen ammatillisesta kirjeenvaihdosta on vanhastaan sisältynyt Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelmaan, taidehistorian oppiaineesta siirretyn tutkimus- ja opetusmateriaalin seassa, on noin 200 kirjettä. Suurin osa niistä on arkistoyksiköissä, joihin on koottu vain kirjeitä (1a, 6c; 28b, 29b, e, i, j, m; 31m; 33; 52–57; 58a, c; 59a; 60j and 61b, j, k), mutta yksittäisiä kirjeitä on myös muistiinpanojen yhteydessä, matkamuistikirjoihin liimattuina ja taiteltuina muistikorttien väliin. Yleensä

kirjeet on sijoitettu kontekstin mukaan eli ne liittyvät samoihin teemoihin kuin vieressä olevat muistikortit tai muu materiaali. Näitä kirjeitä ei vielä ole luetteloitu siten, että ne olisivat helposti löydettävissä tai käytettävissä. Pääosa liittyy Tikkasen toimintaan Suomen Taideyhdistyksen sihteerinä ja puheenjohtajana mutta joukossa on myös kirjeenvaihtoa ulkomaisten kollegojen kanssa, kuten esimerkiksi: Eduard Dobbert (1839–1899), Heinrich Brockhaus (1858–1941), Dmitrii Ainalov (1862–1939), Adolph Goldschmidt (1863–1944), Paul Clemen (1866–1947), Arthur Haseloff (1872–1955) ja Tancred Borenius (1885–1948). Mukana on myös kirjeitä kirjojen ja valokuvien välittäjiltä ja kirjankustantajilta.

Tikkasen arkiston ainutlaatuisuus ja erityinen laatu perustuu myös sen tuhansiin ja tuhansiin piirroksiin ja akvarelleihin. Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, Tikkanen oli piirtänyt nuoresta lähtien ja harjoittanut samalla havaintokykyään, ja vaikka hänestä ei tullutkaan taiteilijaa, yhdeksän vuoden taideopinnot tarjosivat hänelle erinomaisen tuen taidehistorioitsijan työhön. Hän tunsi taiteen tekemisen prosessin sisältä käsin ja saattoi siten tarkastella teoksia paitsi kriitikon tai tutkijan, myös taiteilijan silmin. Hänellä oli erinomainen visuaalinen havaintokyky, ja hän pystyi hahmottamaan näkemäänsä piirtämällä poikkeuksellisen taitavasti. Arkistossa olevaa kuvallista materiaalia ei tulisikaan tarkastella kuvituksena kirjoitettuihin muistiinpanoihin vaan itsenäisinä visuaalisina muistiinpanoina, jotka paljastavat hänen ajattelunsa vähintäänkin yhtä täsmällisesti kuin teksti. Hänelle piirtäminen oli nopein ja välittömin tapa tallentaa muistiin näkemänsä. Se oli myös tarpeellinen väline muistamiseen, sillä valokuvaus oli Tikkasen aikana vielä kallista, ja olisi ollut täysin mahdotonta kuvata kaikkia niitä yksityiskohtia, joita hän työssään tarvitsi. Piirrosten laatu vaihtelee viimeistellyistä luonnoksista nopeisiin, ylimalkaisiin hahmotelmiin tarpeista ja käytössä olleesta ajasta riippuen.

Tikkasen matkamuistikirjoissa ja luonnoskirjoissa on myös monia akvarelleja, jotka esittävät kuvitetuissa käsikirjoituksissa tai Giotton ja muiden 1200- ja 1300-luvun taiteilijoiden teoksissa käytettyjä värejä. Myös myöhäisantiikin ja varhaiskristillisen kauden teoksia on jäljennetty toisinaan vesivärein. Tikkasen uran alkuvaiheessa valokuvista puuttuivat vielä värit ja kului pitkän aikaa ennen kuin valokuvien värit alkoivat vastata todellisia värejä riittävän hyvin. Tästä syystä aina kun taidehistorioitsija oli tilanteessa, jossa hän aikoi puhua teoksen värytyksestä

tutkimuksessaan, mutta ei voinut kirjoittaa työtään valmiiksi teosten äärellä, hän joutui joko kirjaamaan värit muistiin tai laatimaan vesiväriluonnoksia. Tikkanen myös kirjasi värit muistiin sanallisesti, mutta sekään ei ollut helppoa, sillä ei ollut olemassa tarkkaa värejä kuvaavaa terminologiaa. Hänen muistiinpanoissaan on myös joukko toisenlaisia väritutkielmia: värillisten neliöiden sisällä olevia erivärisiä neliöitä, ympyröitä, heksagoneja ja oktagoneja. Niissä Tikkanen on jokseenkin esi-Alberslaiseen tapaan tutkinut muodon ja väriyhdistelmien variaatioita, esimerkiksi sitä kuinka sama sininen värisävy muuttuu suhteessa punaiseen, vihreään, violettiin, ruskeaan ja keltaiseen. Hän näyttää ymmärtäneen, etteivät värit ole absoluuttisia, vaan havaintomme niistä riippuu värien suhteesta toisiinsa. Tämä tekee värien määrittelyn paljaalla silmällä tietenkin vielä haastavammaksi (ks. 34h).

Tikkasen uuden taiteelliseen prosessiin keskittyvän näkökulman taustalla oli formalismi, joka oli saanut yhä keskeisemmän aseman taidehistoriassa. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa käytiin kiistaa kahden pääsuuntauksen kesken, joista toinen halusi tarkastella taidetta suhteessa historiaan ja kulttuurihistoriaan ja toinen oli lähestymistavaltaan muotoon keskittyvä. Tikkasen formalismi on pitkälti tyylihistoriaa, joka lähtee liikkeelle taiteellisen prosessin ymmärtämisestä ja pyrkii siltä pohjalta määrittelemään lyhyempiä tai pidempiä taidekausia. Arkistossa oleva aineisto on edelleen monella tavalla relevantti. Yksi varsin kiinnostava aihepiiri on Bysantin taiteen historia, joka nousee esille lähes kaikessa materiaalissa. Arkistossa oleva ammatillinen kirjeenvaihto voi myös tarjota täydentävää tietoa monille tutkijoille ja avata uusia perspektiivejä taidehistorian historiaan.

Muut arkistot, joissa on huomattavia Tikkaseen liittyviä aineistokokonaisuuksia ovat Helsingissä sijaitsevat Svenska Litteratursällskapet (lähinnä kirjeenvaihtoa), Kansallisgallerian Keskuskuva-arkisto (Suomen Taideyhdistykseen liittyvää, taiteilijakirjeenvaihtoa ja kuva-aineistoa) ja Föreningen Brages Pressarkiv (Tikkasen kirjoittamia ja häntä koskevia lehtiartikkeleita kootusti).

Lähes kaikki Helsingin yliopiston taidehistorian oppiaineen omistuksessa olleet valokuvat, diat ja kuvaplanssit, jotka oli hankittu Tikkasen aikana opetus- ja tutkimustarkoituksiin, on lahjoitettu Kansallisgallerian keskuskuva-arkistoon (niistä on luettelo). Kansalliskirjastossa olevassa Tikkasen arkistossa on kuitenkin jäljellä aina

siihen sisältynyt keskiaikaisista taideteoksia esittävä valokuvakokoelma. Ne liittyvät kansainväliseen valokuvien vaihtorinkiin, “*Tauschvereiniin*”, joka oli Tikkasen ja Arthur Haseloffin perustama ja toimi vuodesta 1897 vuoteen 1901 (55f, 56–58). Tämä aineisto on parhaillaan meneillään olevan tutkimuksen kohteena.

Johanna Vakkari 8/2018

Kirjallisuutta:

Borenius, Tancred 1930. J. J. Tikkanen som vetenskapsman. *Finsk Tidskrift*, 109, 375–38.

Born, E. von 1949. J.J. Tikkanen och konstnärerna. *Människor och minnen*, toim. Paul Nyberg och Victor Hoving. Helsingfors: Söderström.

Brun, Carl 1886. Tikkanen, J. J.: Der malerische Stil Giotto’s. *Repertorium für Kunstwissenschaft*, Band 9, Heft 1, 97–100.

Dobbert, Eduard 1896. Tikkanen, J. J.: Die Psalterillustration am Mittelalter Bd 1. *Repertorium für Kunstwissenschaft*, Band 19, Heft 6, 472–478.

Knapas, Rainer 1998. J. J. Tikkanen. *Totuuden nimessä. Kaksitoista merkittävää Suomen Tiedeseuran jäsentä*. Toim. Per Schybergson, SPHINX, Sarja B, lisäjulkaisu, 75–89.

Lilius, Henrik 1983. Tutkimustraditio Suomen taidehistorian kirjoituksessa. *Perinteet ja tulevaisuus: Suomen tieteen ulottuvuuksia*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 247–262.

Murtti, Liisa 1997. Piirteitä J. J. Tikkasen taidenäkemyksestä. *Kirjoituksia taiteesta, Suomalaista kuvataidekriittikää*. Helsinki: Valtion taidemuseo / Kuvataiteen keskusarkisto, 9–27.

Okkonen, Onni 1930. J. J. Tikkanen in memoriam, *Suomen Taideyhdistyksen vuosijulkaisu 1930*, 8–11.

Reitala, Aimo 2000. Taidehistoria. *Suomen taiteen historia, 2, Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 325–353.

Ringbom, Sixten 1986. *Art History in Finland before 1920*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

Sirén, Osvald 1933. *Johan Jacob Tikkanen som konsthistoriker*. Helsingfors; Mercators Tryckeri Aktiebolag.

Vakkari, Johanna 2013. “Without knowing everything, nothing is known definitely” – J. J. Tikkanen’s Archive as an Art-Historical Encyclopaedia. *The Challenges of Biographical Research in Art History Today*. The Acts of International Conference (Helsinki, December

2011). *Studies in Art History*, 46, ed. by Renja Suominen-Kokkonen. Helsinki: Taidehistorian seura – Society for Art History in Finland, 75–96.

Vakkari, Johanna 2012. J. J. Tikkanen's filing cards on art history of expressions, gestures and movement. *Mosaico. Temi e metodi d'arte e critica per Gianni Carlo Sciolla*. Ed. by Rosanna Cioffi and Ornella Scognamiglio. Torino: Luciano editore, 455–464.

Vakkari, Johanna 2011. J. J. Tikkasen tieteellinen kortisto I. *TAHITI-verkkolehti*, 1/2011. www.tahiti.fi

Vakkari, Johanna 2009. Introduction: J. J. Tikkanen as a pioneer of Art History. *Towards a Science of Art History – J. J. Tikkanen and Art Historical Scholarship in Europe*. The Acts of International Conference (Helsinki, December 7.–8. 2007). *Studies in Art History*, 38, ed. by Johanna Vakkari. Helsinki: Taidehistorian seura – Society of Art History in Finland, 9–17.

Vakkari, Johanna 2008. J. J. Tikkanen – kansainvälistä taidehistoriaa kielikiistojen keskellä. *Humanistilehti* nro 10, 32–36.

Vakkari, Johanna 2007a. J. J. Tikkanen and the Teaching of Art History. *The Shaping of Art History in Finland*. *Studies in Art History*, 36, ed. by Renja Suominen-Kokkonen. Helsinki: Taidehistorian seura – Society of Art History in Finland, 69–83.

Vakkari, Johanna 2007b. *Focus on Form, J. J. Tikkanen, Giotto and Art Research in the 19th Century*. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja*, 114. Toim. Torsten Edgren. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2007. Väitöskirja. (Luku: J. J. Tikkanen in the context of Giotto Studies julkaistu uudelleen: *Journal of Art Historiography*. 2010, 2, sisältäen 58 sivua)

Vakkari, Johanna 2003. Taiteilijaksi vai tiedemieheksi, J. J. Tikkasen vaellusvuodet. *Volare Intohimona kuvataide, Taidehistoriallisia tutkimuksia* 26. Helsinki: Taidehistorian seura – Society of Art History in Finland, 258–283.

Wennervirta, L. 1933. J. J. Tikkanen. *Valvoja – Aika*, 1933, 181–185.

Willebrandt, R. von 1930. J. J. Tikkanen. *Finsk Tidskrift*, nro 109, 1–11.